

***Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης (1916-1917)
και ο ρόλος της στις εσωτερικές εξελίξεις.***

Χρήστος Τόλης
Βαρβάκειο Πρότυπο Γυμνάσιο

100 χρόνια κλείνουν εφέτος από την Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Κατάληξη αλλά και αρχή πολιτικών ανταγωνισμών και εξελίξεων οδήγησε σε μια από τις μεγαλύτερες ρήξεις στους κόλπους του ελληνικού έθνους, τον Εθνικό Δικασμό, συγχρόνως όμως έφερε και την Ελλάδα στο τραπέζι των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων του Α' Παγκοσμίου Πολέμου με την πλευρά των νικητών.

Η τριανδρία Βενιζέλος, Κουντουριώτης και Δαγκλής με συνεργάτες στην είσοδο του Κυβερνείου Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1916

(πηγή: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ε. Κ. Βενιζέλος, Λεύκωμα Εικόνων)

***Ανταγωνισμοί και ισορροπίες στα Βαλκάνια.
Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων.***

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα με την άνοδο του αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β' στο θρόνο της Γερμανίας επήλθε μια αλλαγή στις ισορροπίες που είχαν διαμορφωθεί μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Αιτία ήταν

ο αυξανόμενος ανταγωνισμός μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Γερμανίας, όσον αφορά στις αποικιακές και ναυτικές φιλοδοξίες των δύο Δυνάμεων, που απέρρευε από τις αξιώσεις της Γερμανίας για έναν ηγετικό ρόλο παγκοσμίως (Weltpolitik).

Η ανταγωνισμός πυροδότησε μια σειρά διπλωματικών εξελίξεων που επρόκειτο να αποδειχθούν μοιραίες για το μέλλον. Συγκεκριμένα, η Γερμανία ενίσχυσε τους δεσμούς της με την Αυστροουγγαρία και προσέγγισε την Ιταλία (Τριπλή Συμμαχία). Από την άλλη μεριά, η Γαλλία συμμάχησε με τη Ρωσία και προσεταιρίστηκε αργότερα τη Μεγάλη Βρετανία (Entente). Αναπόφευκτα, οι δύο συνασπισμοί ανταγωνίστηκαν για επιρροή στα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή (Ανατολικό Ζήτημα). Η Γερμανία έθεσε υπό την επιρροή της την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία και η Αυστροουγγαρία προσάρτησε το 1908 τη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη, εξέλιξη που αποτέλεσε πλήγμα στο σερβικό αλυτρωτισμό. Συνέπεια της τελευταίας ήταν η δολοφονία του διαδόχου του θρόνου της Αυστροουγγαρίας στο Σαράγεβο στις 28 Ιουνίου 1914, γεγονός που στάθηκε η αφορμή για την κήρυξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918).

Η Ελλάδα κατά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο.

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι μπορούν να θεωρηθούν ως το προοίμιο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Β' Βαλκανικός πόλεμος που έληξε με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) αναγνώρισε τη νίκη της Ελλάδας και της Σερβίας. Μετά το τέλος του Β' Βαλκανικού Πολέμου η Ελλάδα εξελίχθηκε σε υπολογίσιμο παράγοντα στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Επομένως, ήταν σημαντικό για τις Μεγάλες Δυνάμεις να γνωρίζουν ποια στάση θα τηρούσε η χώρα σε περίπτωση πολέμου στην Ευρώπη και να επιδιώκουν να την προσεταιριστούν ή να εξασφαλίσουν την ουδετερότητά της.

Μετά τον Μάρτιο του 1913 και την άνοδο στο θρόνο του βασιλιά Κωνσταντίνου Α' διαμορφώθηκαν στην Ελλάδα δύο ρεύματα. Ο Κωνσταντίνος, έμπειρος στρατιωτικός, θαυμαστής του γερμανικού μιλιταρισμού, ήταν ο ένας πόλος εξουσίας. Ο άλλος πόλος ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος, πρωθυπουργός της Ελλάδας από το 1909, αρχηγός του κόμματος των Φιλελευθέρων και ικανός διπλωμάτης. Οι επιτυχίες του στην εξωτερική πολιτική και οι μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό της χώρας τον είχαν καταστήσει κυρίαρχο της πολιτικής ζωής.

Το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914) οδήγησε στη διαμόρφωση δύο απόψεων σχετικά με τη στάση που έπρεπε να υιοθετήσει η Ελλάδα. Ο βασιλιάς, λόγω των συγγενικών του σχέσεων με το γερμανό αυτοκράτορα και της εκτίμησής του ότι ο πόλεμος θα τελείωνε σύντομα με αποφασιστική νίκη των Κεντρικών Δυνάμεων, επιθυμούσε την ουδετερότητα της Ελλάδας, η οποία, μέσα σε συνθήκες αβεβαιότητας, θα διασφάλιζε την εδαφική ακεραιότητα της χώρας, ενώ θα απέτρεπε το ενδεχόμενο ναυτικού αποκλεισμού από εχθρικούς στόλους. Αντίθετα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος επιθυμούσε την άμεση είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Entente, καθώς πίστευε ότι η Entente θα επικρατούσε στο τέλος και ότι η χώρα όχι μόνο θα διατηρούσε τα εδαφικά κέρδη της από τους Βαλκανικούς Πολέμους αλλά θα επωφελούνταν σε μεγάλο βαθμό επεκτείνοντας τα σύνορά της στη Θράκη και τη Μικρά Ασία.

Οι δυνάμεις της Entente, έχοντας υποστεί πανωλεθρία στην επιχείρηση των Δαρδανελλίων, αγωνίστηκαν να πετύχουν την προσχώρηση της Ελλάδας στη συμμαχία, ώστε να ξαναδημιουργήσουν το Βαλκανικό μέτωπο εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων. Οι Κεντρικές Δυνάμεις από την πλευρά τους κινητοποίησαν διπλωματικά μέσα και πράκτορες για το ακριβώς αντίθετο.

Η διάσταση απόψεων ανάμεσα στο Βενιζέλο και τον Κωνσταντίνο για τη στάση της Ελλάδας οδήγησε σε παρατεταμένη περίοδο αστάθειας και θνησιγενών κυβερνήσεων (1915-1917), η οποία άρχισε με την παραίτηση του Βενιζέλου από το πρωθυπουργικό αξίωμα. Κατά τη διάρκειά της αναδείχθηκαν έξι πρωθυπουργοί και η Ελλάδα έφτασε στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου, ενώ συνεχιζόντουσαν συνεννοήσεις και των δύο πλευρών, του Κωνσταντίου και του Βενιζέλου με τη Γερμανία και την Entente αντίστοιχα, με στόχο την εγγύηση της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας και την προσάρτηση νέων εδαφών.

Το Κίνημα Εθνικής Άμυνας

Τον Οκτώβριο του 1915 αγγλογαλλικές στρατιωτικές μονάδες αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη, για να δημιουργήσουν ένα μέτωπο στη Μακεδονία εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων. Ο Βενιζέλος, αν και επίσημα διαμαρτυρήθηκε για την ενέργεια αυτή, την επιδοκίμασε. Η κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Γάλλους και ο φόβος επίθεσης της Βουλγαρίας οδήγησε βενιζελικούς πολίτες και αξιωματικούς στα μέσα Δεκεμβρίου του 1915

στη σύσταση της Επιτροπής Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη, που θα οργάνωνε αργότερα και το κίνημα στη Θεσσαλονίκη. Η κατάληψη του οχυρού Ρούπελ από γερμανοβουλγαρικές δυνάμεις, η επίθεση στη Μακεδονία που ακολούθησε και συνοδεύτηκε από διώξεις του ελληνικού στοιχείου και η κατάληψη της Καβάλας από τους Βούλγαρους επιτάχυναν την εκδήλωση του κινήματος της Θεσσαλονίκης.

Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης

Το Σεπτέμβριο του 1916 ο Βενιζέλος αναχώρησε με γαλλικό αντιτορπιλικό για την Κρήτη, η οποία επαναστάτησε. Στη συνέχεια, ταξιδεύοντας για τη Θεσσαλονίκη, συμπαρέσυρε στην επανάσταση τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Στις αρχές Οκτωβρίου του 1916 έφτασε στη Θεσσαλονίκη και σχημάτισε προσωρινή κυβέρνηση με μέλη τον Παύλο Κουντουριώτη, τον Παναγιώτη Δαγκλή και τον ίδιο. Δημιουργήθηκε έτσι το κράτος της Θεσσαλονίκης που περιελάμβανε τις Νέες Χώρες (Μακεδονία, Κρήτη, νησιά ανατολικού Αιγαίου). Προτεραιότητα του Βενιζέλου ήταν η οργάνωση του στρατού αναλαμβάνοντας ο ίδιος τη διοίκησή του. Αν και ο στρατιωτικός στόχος δεν είχε μεγάλη επιτυχία, ο πολιτικός είχε επιτευχθεί: η Ελλάδα θα ελάμβανε μέρος ως σύμμαχος σε μια μελλοντική διάσκεψη ειρήνης.

Στο μεταξύ στην παλαιά Ελλάδα συνεχιζόταν η πολιτική της ουδετερότητας. Συμμαχική ναυτική μοίρα στο Φάληρο βομβάρδισε την Αθήνα προκαλώντας ζημιές και θύματα. Τα γεγονότα αυτά προκάλεσαν διώξεις βενιζελικών και το ανάθεμα του Βενιζέλου από τον αρχιεπίσκοπο Αθηνών. Στο μεταξύ το κράτος της Θεσσαλονίκης επέκτεινε νότια την επιρροή του, ενώ οι Σύμμαχοι δρομολογούσαν την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου. Τον Ιούνιο του 1917 ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αναγκάστηκε να υποχωρήσει και να παραιτηθεί υπέρ του γιου του Αλέξανδρου.

Ο Βενιζέλος επέστρεψε στην Αθήνα και η ενωμένη πλέον Ελλάδα προσχώρησε επίσημα στην Entente. Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος τέλειωσε με την ήττα της Γερμανίας. Η Ελλάδα βρέθηκε στην πλευρά των νικητών. Με τη συνθήκη του Νεϊγύ η Ελλάδα πήρε τη Δυτική Θράκη (1919), ενώ με τη συνθήκη των Σεβρών (1920) πήρε το μεγαλύτερο μέρος της Ανατολικής Θράκης και τη διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης. Η πολιτική του Βενιζέλου φάνηκε να δικαιώνεται.

Η περίοδος της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης ήταν αναμφισβήτητα μια περίοδος δραματικών εξελίξεων για το ελληνικό κράτος. Κατά τη διάρκεια της περιόδου 1915-1917 υπήρξε σοβαρή απειλή για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας. Η κυβέρνηση των Αθηνών, προκειμένου να διατηρήσει την ουδετερότητα της χώρας, ανέχτηκε τη βουλγαρική επέμβαση στη Μακεδονία. Από την άλλη, η παρουσία των Αγγλογάλλων στη Θεσσαλονίκη αμφισβητούσε στην πράξη την ελληνική κυριαρχία στη Μακεδονία.

Η δημιουργία της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης υπήρξε καταλύτης πολιτειακών εξελίξεων. Παρά το γεγονός ότι ο Βενιζέλος δεν στράφηκε ποτέ εναντίον του ίδιου του Κωνσταντίνου και δεν ευνόησε σκέψεις για κατάργηση της μοναρχίας, ο βασιλιάς αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Ελλάδα τον Ιούνιο 1917 αφήνοντας το θρόνο στο δευτερότοκο γιο του Αλέξανδρο.

Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης αναδείχθηκε όμως και σε καταλύτη κοινωνικών και ταξικών ζυμώσεων. Για πρώτη φορά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας συντάχθηκαν με τη μία ή την άλλη πλευρά, ανάλογα με τα συμφέροντά τους. Οι έμποροι, καθώς και οι Έλληνες επιχειρηματίες της διασποράς, υποστήριζαν το Βενιζέλο, επειδή θεωρούσαν ότι η εδαφική διεύρυνση του κράτους, την οποία αυτός επεδίωκε, συνεπαγόταν διεύρυνση της αγοράς, άρα και των επιχειρηματικών ευκαιριών. Από την άλλη, οι μικροαστοί, τεχνίτες, εργάτες, δημόσιοι υπάλληλοι και γενικά όσοι εξαρτώντο οικονομικά από το κράτος είδαν εκθρικά το Βενιζέλο και τις μεταρρυθμίσεις του, καθώς θεωρούσαν ότι απειλούνταν τα συμφέροντά τους.

Κατά την περίοδο της Προσωρινής Κυβέρνησης ήλθαν στο φως και οι έντονες διαφορές και αντιθέσεις μεταξύ Παλαιάς Ελλάδας και Νέων Χωρών. Αποκαλύφθηκε η αναντιστοιχία των απόψεων των Ελλήνων της Παλαιάς Ελλάδας με αυτές των Ελλήνων των Νέων Χωρών, όσον αφορά στο θέμα της εθνικής ολοκλήρωσης. Οι πρώτοι, ταπεινωμένοι από τις αυθαίρετες παρεμβάσεις των Συμμάχων ήταν υπέρ της «μικρής, αλλά εντίμου Ελλάδας», υποστήριζαν τους αντιβενιζελικούς και τον Κωνσταντίνο. Οι δεύτεροι, όντας πρόσφατα απελευθερωμένοι είχαν τη θέληση να δουν την «Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών» να γίνεται πραγματικότητα και υποστήριζαν ενεργά το Βενιζέλο και το κίνημα της Εθνικής Άμυνας.

Τα γεγονότα του 1916 όξυναν όμως και τις διαφορές και τις αντιθέσεις μεταξύ Ελλήνων και αλλοεθνών στις Νέες Χώρες. Οι Αλβανοί και οι Τούρκοι ήταν εναντίον του Βενιζέλου, διότι είχε εκδιώξει τους Οθωμανούς από τη

Μακεδονία, τερματίζοντας έτσι μια διοίκηση που τους προσέφερε πολλές ευκαιρίες και προνόμια. Ήταν επίσης δυσαρεστημένοι, επειδή η αγροτική πολιτική του στρεφόταν εναντίον της μεγάλης ιδιοκτησίας (τσιφλίκια), άρα και των ίδιων. Οι Σλάβοι, ιδίως οι βουλγαρόφιλοι, ήταν εκθρικοί απέναντι στο Βενιζέλο εξαιτίας της ματαίωσης των εθνικών τους σχεδίων. Η εβραϊκή σεφαραδίτικη κοινότητα της Θεσσαλονίκης, που είχε ως τότε την απόλυτη οικονομική κυριαρχία της πόλης, ήταν επίσης εκθρική απέναντι στο Βενιζέλο, καθώς ήταν γνωστή η υποστήριξη του Βενιζέλου στους Έλληνες αστούς και μεγαλοαστούς. Τυχαία γεγονότα, όπως η μεγάλη πυρκαγιά που κατέκαυσε τη Θεσσαλονίκη το 1917, επέτειναν την εκθρότητα των Σεφαραδιτών, αφού οι δράσεις που αναλήφθηκαν από την Κυβέρνηση των Φιλελευθέρων μετά την πυρκαγιά οδήγησαν σε αναδιανομή της γης στο κέντρο της πόλης και την εκτόπιση των Εβραίων από αυτό.

Όσον αφορά στον οικονομικό τομέα, ο αποκλεισμός από τους Συμμάχους των παραλίων του «Κράτους των Αθηνών» προκάλεσε οικονομική κατάρρευση και διέψευσε τις προοπτικές ανάπτυξης. Παράλληλα, οι πόροι της «Προσωρινής Κυβέρνησης» εξανεμίστηκαν λόγω της ανάγκης συγκρότησης στρατού. Η είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο συνεπαγόταν υπέρογκες δαπάνες τις οποίες το κράτος μπορούσε να καλύψει μόνο με δανεισμό από την Εθνική Τράπεζα. Η χορήγηση πιστώσεων από τις χώρες της Entente μετά το 1918 και η έκδοση χαρτονομίσματος συγκάλυψαν προσωρινά το πρόβλημα.

Με την ανάδειξη της Προσωρινής Κυβέρνησης, η Θεσσαλονίκη εξελίχθηκε σε «συμπρωτεύουσα» της Ελλάδας. Κατά την περίοδο εκείνη, η πόλη, χάρη στην άφιξη πολυάριθμων προσφύγων και ξένων στρατιωτών, ενίσχυσε τον ήδη πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της. Η παρουσία τους οδήγησε σε αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας, ενώ τα δημόσια έργα που πραγματοποιήθηκαν από τους Συμμάχους, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα στρατιωτικά σχέδιά τους, ενίσχυσαν την οικονομία της πόλης, οδηγώντας έτσι στην τελευταία αναλαμπή της ως κοσμοπολίτικου οικονομικού κέντρου.

Η σημαντικότερη ίσως συνέπεια της Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης ήταν το μίσος που καλλιέργησε ο Εθνικός Διχασμός και που ταλαιπώρησε την Ελλάδα για δεκαετίες. Η χώρα βρέθηκε στο χείλος του εμφυλίου πολέμου. Ακρότητες έγιναν και από τους Αντιβενιζελικούς- τότε δημιουργήθηκε μάλιστα από απόστρατους κατώτερους αξιωματικούς και η πρώτη μαζική πολιτική κίνηση στην Ελλάδα, οι Επίστρατοι- και από τους Βενιζελικούς. Η πρώτη σοβαρή έκφραση αυτής της εκθρότητας ήταν τα «Νοεμβριανά» (Νοέμβριος

1916), οπότε οι Αντιβενιζελικοί επιδόθηκαν σε τυφλές πράξεις βίας εναντίον υποστηρικτών του Βενιζέλου. Μεταξύ των θυμάτων ήταν έμποροι της πρωτεύουσας, υποστηρικτές του Βενιζέλου, των οποίων τα καταστήματα καταστράφηκαν, καθώς και ο μεγαλέμπορος Εμμανουήλ Μπενάκης, ο οποίος προπηλακίστηκε. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Εκκλησία, η οποία στάθηκε στο πλευρό των Αντιβενιζελικών, αναθεμάτισε το Βενιζέλο. Κορύφωση του Δικασμού ήταν η απόπειρα δολοφονίας το 1920 του Βενιζέλου στο Παρίσι. Οι Βενιζελικοί απάντησαν δολοφονώντας τον Ίωνα Δραγούμη, ηγέτη της αντιβενιζελικής παράταξης.

Συνοψίζοντας, οι επιλογές της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης είχαν ως αποτέλεσμα να αναδείξουν την Ελλάδα σε ισότιμο μέλος των μεταπολεμικών διαπραγματεύσεων για τη διαμόρφωση του χάρτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Μικράς Ασίας. Ταυτόχρονα όμως υπήρξε η αρχή μιας περιόδου πολιτειακής κρίσης, με διαρκείς ανατροπές και αστάθεια, η οποία είχε ως αποτέλεσμα να ακυρωθούν ορισμένα από τα επιτεύγματα της εξωτερικής πολιτικής του Βενιζέλου. Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης έθεσε τελικά ζητήματα που απαντήθηκαν τα αμέσως επόμενα χρόνια: την εθνική ολοκλήρωση και το μέλλον του στέμματος.

Βιβλιογραφία

Δαφνής Γρηγόριος, ***Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940***, Αθήνα 1955.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ, σελ. 288, 330-334, 352-354, τόμος ΙΕ, σελ. 14-48.

Κωστής Κώστας, ***Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας***, Αθήνα 2014, σελ. 557-573.

Λεονταρίτης Γεώργιος, ***Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918***, Αθήνα 2000.

Μαυρογορδάτος Γιώργος, ***1915. Ο Εθνικός Δικασμός***, Αθήνα 2015.

Mazower Mark, ***Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων***.

Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι 1430-1950, Αθήνα 2006, σελ. 365-394.

Veremis, Thanos, **Eleftherios Venizelos. A Biography**, Νέα Υόρκη 2010, σελ. 47-63.

Γιώργος Κουκουράκης, Παναγιώτης Σαβοριανάκης **Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στην ελληνική και διεθνή πολιτική σκηνή, 1910-1923**, Στα χρόνια του Βενιζέλου..., http://www.venizelos-foundation.gr/images/content/content/venizelos_gymnasium.pdf

Η διεθνής θέση της Ελλάδας μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, <http://elearning.venizelos-foundation.gr/mod/page/view.php?id=108>: